

képzési, mind a munkahely-kínálatot nyújtó cégek honlapjait összefogná, s egyben biztosítékot nyújtana azok megbízhatóságára.

2. tábla: Munkahelykeresés az interneten (százalékos megoszlás)

		Az összes válaszoló arányában*	A munkahelyet már keresők arányában**
Tapasztalatok	Ismer internetes állasközvetítő vállalkozásokat	9,3	17,2
	Név szerint	8,0	14,8
Állásajánlatok böngészése	Használta ehhez az internetet	14,0	25,9
	Talált megfelelőnek látszó állást	2,8	5,2
Jelentkezés állásajánlatra	Jelentkezett állásra	2,8	5,2
	behívták, de nem vették fel	1,9***	3,5***
	információt kértek, de nem vették fel	0,9***	1,7***
	jelezték, hogy nem veszik fel	0,5***	0,9***
	nem jeleztek vissza	1,4***	2,6***
Jelentkezés adatbázisba	Többször	2,8	5,2
	Egyszer	1,4	2,6
	Összesen	4,2	7,8
	Kapott állásajánlatot:	1,4	2,6
	Elhelyezkedett	-	-

*Minden törekvésünk ellenére, a mintánkba került személyeknek (N=215) csak 54%-a fejezte be iskolai tanulmányait.

** N=116

*** Az adatok az állásra jelentkezők többféle tapasztalatát tükrözik, ezért nem adják ki az állásra jelentkezettek arányát.

Györgyi Zoltán

Az oktatási esélyegyenlőség a felekezeti középiskolákban⁵

A magyar közoktatás 90-es évekbeli sokrétű átalakulási folyamatának egyik jelentős eleme az egyházi fenntartású intézmények arányának megnövekedése. Az évtized első felében készült, az egyház közéleti szerepvállalásával foglalkozó országos vizsgálatokból fény derült ezeknek az iskoláknak a széles körű ismertségére, és igen magas presztízsére. Azonban még a pedagógusok sem érzékelik reálisan az egyházi iskolák magyar oktatási rendszerbeli arányait, a szakirodalom pedig egyértelműen elitképző intézményként tartja számon őket.

Bowles szerint az egységes közoktatás mindenféle tagolása az egyenlő esélyektől fosztja meg a hátrányosabb származású tanulókat. Érdeklődésemet az a feszültség keltette fel, amely a fenti gondolat és a legtöbb egyházi iskola programja között fennáll, melynek lényege az, hogy elő kívánják segíteni a hátrányos helyzetű gyerekek boldogulását. Ebből a szempontból a hazai kutatások nem foglalkoztak a felekezeti iskolákkal. Azonban a holland diákok tanulmányi eredményességét vizsgáló Dronkers azt a különbséget regisztrálta a felekezeti és az állami iskolák diákjai között, hogy az előbbiek jobban teljesítenek, s ezt a tudatos iskolaválasztás következtében kialakuló iskolai közösség hatásával magyarázza.

⁵ Jelen tanulmány az Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság támogatásával készült. Köszönetet mondok Róbert Péternek a munkámhoz nyújtott értékes segítségéért.

A felekezeti iskolák helye a mai magyar közoktatási rendszerben

A különböző felekezetek által fenntartott intézmények a statisztikai tájékoztatókban *egyházi* név alatt szerepelnek. Ez az elnevezés egyfajta egységes egyházi oktatási rendszer meglétét sugallja. Helyesebb lenne a felekezeti jelző használata, amely híven kifejezné azt, hogy ezek az intézmények nem egy nagy egységes, hanem felekezetenként több kisebb alrendszeret alkotnak a magyar közoktatáson belül.

Az 1998/99-es tanév statisztikai adatai alapján az alapfokú oktatási intézmények 4,5%-a, a középfokú oktatási intézmények 7,5%-a tartozik ebbe a kategóriába. Ez utóbbiak döntően gimnáziumok és vegyes képzésű középiskolák. A néhány szakképzéssel foglalkozó középiskola speciálisan az iskolarendszertől kihulló, hátrányos helyzetű tanulók felkarolására alakult keresztény-szociális hagyományok alapján (pl. Kolping).

Az egyházi gimnáziumi tanulók létszámnövekedése majdnem a felét teszi ki az összes gimnáziumi tanulólétszám utóbbi tíz évben lezajlott növekedésének, az 1998/99-es tanévben a gimnazisták 12,3%-a járt felekezeti gimnáziumba.

A társadalmi egyenlőtlenségek és a felekezeti középiskola

Az oktatás reprodukciós hatásait elemezve Bourdieu megfogalmazta, hogy az egyes társadalmi rétegekre jellemző habitusnak része az iskola igénybevételeire való hajlandóság is. Több hazai kutatás igazolta, hogy a származás nemcsak az iskolai teljesítményt határozza meg, hanem a szülők aspirációin keresztül a diákok továbbtanulási szándékait, a továbbtanulási hajlandóságot is.

Ezek szerint tehát a tanulmányi eredmények mellett a továbbtanulási szándéknak, aspirációnak vagy igénynek igen jelentős szerepe van abban, hogy a különböző kulturális mutatókkal rendelkező családokból származó diákok különböző mértékben jelentkeznek a felsőoktatásba, valamint abban, hogy sajátosan megoszlanak a felsőoktatáson belül a különböző presztízsű intézmények között, sőt egyes intézmények vagy szakok valósággal lezárulnak a fizikai szülők gyermekei előtt.

Kutatásom során arra kerestem a választ, hogy kompenzálhatja-e valami a felsőfokra való jelentkezés szándékának a szülői státus különbségei mentén kialakuló determináltságát, és hogyan alakulnak ezek a beállítódások a felekezeti iskolások körében. Ferge tapasztalatai szerint az iskola vagy osztály tanulóinak társadalmi sokszínűsége bizonyos mértékig húzó hatással van a hátrányosabb származású diákok továbbtanulási szándékaira. Sorokin szerint az egyház egykori iskolafenntartó szerepének lényege az erkölcs és a közösségi magatartás szempontjait mérlegelő társadalmi szelekció volt, míg az iskola az intellektuális teljesítmény alapján minősíti az egyént. Kérdés, hogy vajon ez a másfajta alapon történő szelekció milyen hatással van az egyenlőtlenségek ingadozására. Emellett a vallásosság, esetleg bizonyos felekezethez tartozás hatásai kompenzálhatják a strukturális determinizmust valamilyen sajátos életstílus és szigorúbb munkamorál vagy a vallás identitásteremtő, célra orientáló funkciója által. A reprodukció hatásait ellensúlyozhatja továbbá az iskolai szocializáció hatékonyabb volta, az iskolában és a kollégiumban eltöltött jelentősebb idő arányában.

Hipotézisek

A társadalmi esélyegyenlőtlenség egyik fontos mutatója napjainkban a felsőfokon való továbbtanulás szándékának megléte vagy hiánya, valamint milyensége. Jelen vizsgálatom tárgya annak ellenőrzése, hogy a továbbtanulási tervekben megnyilvánuló reprodukcióra és hatásainak ellensúlyozására vonatkozó elméletek és empirikus eredmények hogyan érvényesülnek a felekezeti gimnáziumok diákjai körében. Feltételeztem, hogy egyrészt az alacsonyabb iskolai

végzettségű családokból származók aránya kisebb, továbbtanulási ambíciójuk csekélyebb mértékű és alacsonyabb presztízsű felsőoktatásba irányuló, mint kedvezőbb családi háttérű társaiké, másrészt hogy érvényesül néhány olyan tényező, pl. a heterogén iskolai környezet, az iskola jó felvételi eredményei, a kollégiumi elhelyezés és a vallásgyakorlat intenzitása, amely képes a családi kulturális háttérhatásokat kompenzálni.

Adatok és változók

A fenti feltevések empirikus ellenőrzésére a felekezeti középiskolák diákjai körében 1999-ben készült kérdőíves vizsgálatom⁶ adatait használtam fel. A többlépcsős (felekezetenként, térségenként, településnagyság és esetleges speciális helyzet szerint) rétegzett mintavétel alapján kiválasztásra került 50 gimnázium (ebből 7 budapesti) 1385 11–12 évfolyamos diákja kérdőbiztosok útmutatásai alapján önállóan töltötte ki a kérdőívet.

Az elemzésekor először a függő változók (továbbtanulási szándék, irány) és a családi kulturális háttér legerőteljesebb hatású eleme, a szülők iskolázottsága közötti összefüggést vizsgáltam, ezek után a változók kapcsolatának további finomítása céljából többváltozós elemzéseket végeztem parciális táblázatok felhasználásával. A kontrollváltozók az iskola társadalmi heterogenitásának mérteke, az iskola felvételi eredményei, a kollégiumban lakás, a felekezeti hovatartozás, a családi és az egyéni vallásgyakorlat intenzitása voltak.

A családi kulturális háttér hatása a továbbtanulási stratégiára

A családi kulturális háttér legfontosabb, legmesszebb ható tényezője a szülők iskolai végzettsége,⁷ ezért a szülői ház kulturális mutatói közül ezzel dolgoztam az elemzés során. A gimnáziumba járók szüleinek iskolai végzettség szerinti megoszlása nemcsak a szülőkorú populáció adataitól különbözik erőteljesen, hanem a felekezeti iskolák mutatói a többi gimnáziumhoz képest is kedvezőbbek, hiszen a diplomás szülők aránya 4–5%-kal magasabb, a szakmunkásoké 7–10%-kal alacsonyabb.

Jelentős különbség észlelhető a fővárosi és vidéki intézmények társadalmi háttere között. A fővárosi iskolákban a szülők közel háromnegyede (az apák 74,8%-a és az anyák 70,7%-a) felsőfokú végzettségű, míg a vidéki iskolákban az alacsonyabb végzettségű szülők jelennek meg felülreprezentáltan, különösen a szakmunkásképzőt és a szakközépiskolát végzettek. (Az apák 49,3%-a és az anyák 31,8%-a tartozik ebbe a két kategóriába.) A fővárosi és a vidéki iskolákkal kapcsolatos szülői és gyermeki elvárások összehasonlításakor kiderült, hogy Budapesten egészen más szerepük van a felekezeti iskoláknak, mint vidéken. Az előbbieknél a „jó közösség” az iskolaválasztás mellett szóló fő érv, az utóbbiaknál a továbbtanulásra való felkészítés. Ebből arra következtethetünk, hogy a sűrű intézményhálózatú fővárosban a továbbtanulásra való felkészítésnél fontosabbá válik a nagyvárosi közeg kulturális heterogenitásának egyes hatásai előli védelem igénye. A vidéki iskolákban – különösen a szakmunkásképzőt és szakközépiskolát végzettek esetében – a legintenzívebbnek a továbbtanulásra való felkészítés elvárása bizonyult a középiskola kiválasztásakor. Ezek szerint a vidéki felekezeti iskolákban az önmaga kulturális reprodukciójára törekvő magas iskolázottságú csoportok mellett jelen van egy ambiciózus, alacsonyabb végzettségű réteg is.

6 A kutatást az OTKA finanszírozta. (Nyilvántartási szám: F22476.)

7 A szülők együttes végzettségét kifejező összevont változót a szakirodalom alapján úgy állítottam elő, hogy ha a két szülő ugyanolyan iskolai végzettségű, akkor a közös kód, ha a szülők iskolázottságában egy fokozatnyi különbség van, a magasabb kód, ha nagyobb a különbség, akkor a magasabb kód -1 lett az új változó értéke.

A továbbtanulási stratégia második lépcsőfokának tartottam annak elhatározását, hogy a diák kíván-e felsőfokon továbbtanulni. A felekezeti iskolákba járó diákok továbbtanulási szándéka a nem felekezeti iskolák adataival összehasonlítva igen magas, ahogy ez a végzős középiskolásokkal készült vizsgálat⁸ eredményeivel való összehasonlításból kiderült. Természetesen a magasán iskolázott szülők gyermekeinek a felekezeti iskolákban is erőteljesebb e szándéka, de különösen feltűnő az eltérés a kevésbé tanult szülők gyerekeinek továbbtanulási tervei esetén. A felekezeti gimnáziumokban a megkérdezettek 86%-a tervez felsőfokú továbbtanulást, míg az átlag középiskolásoknak a háromnegyede. A diplomás szülők gyermekei mindkét csoportban hasonló arányban tervezik, hogy felsőfokon tanulnak tovább. A nem felekezeti iskolások körében a szülői iskolai végzettség csökkenésével jelentősen csökken a továbbtanulási hajlandóság, azonban a felekezeti adatbázisban a legiskolázatlanabb szülők gyerekeinek is 70%-a akar felsőfokon továbbtanulni, míg a nem felekezeti iskolákban ez az arány 42%.

1. tábla: Felsőoktatásba készülők^a aránya a felekezeti és a nem felekezeti gimnáziumokban

A szülők iskolázottsága	Felekezeti gimnazisták (N=1191)	Nem felekezeti gimnazista ^b (N=17 281)
Kvázi nyolc osztály	70,0	42,0
Kvázi szakmunkás	81,9	48,0
Kvázi szakközépiskolát végzett	85,1	68,5
Kvázi gimnáziumot végzett	84,9	79,5
Kvázi diplomás	89,0	90,4
Összesen	86,0	75,3

a A két csoportnak másképpen megfogalmazott kérdésre kellett válaszolnia. A felekezeti iskolások a „Hová szeretnél felvételizni?” kérdésre válaszoltak, a többiek pedig „Jelentkezett-e felvételre felsőfokú intézménybe?” kérdésre, s az adatok a jelentkezéskor első helyen feltüntetett továbbtanulási célt tükrözik.

b Az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében 1998-ban végzett „A felsőfokú továbbtanulás tényezőiről” című kutatás adatainak felhasználásával. N= 61 190

A különbség mértéke figyelemre méltó, mert azt mutatja, hogy a felekezeti iskolás diákok továbbtanulási terveiket tekintve jóval ambiciózusabbak, mint az átlag középiskolások. Tehát ebben a közegben valamilyen kompenzációs jelenség enyhíti a családi háttér determináló hatását.

A felsőfokra jelentkezni szándékozók több szempont figyelembevételével, bejutási esélyeik mérlegelése alapján alakítják ki továbbtanulásuk konkrét irányának tervét. Ebben a döntésben is érvényesül a reprodukció hatása, hiszen az alacsonyabb végzettségűek gyermekei inkább főiskolára, a többiek viszont inkább egyetemre jelentkeznek. A felekezeti középiskolák esetében is szignifikánsan megoszlanak a tanulók különböző csoportjai az egyetem és a főiskola között. A legfeljebb általános iskolát, szakmunkásképzőt vagy szakközépiskolát végzettek gyermekei arányukhoz képest többen szándékoznak főiskolákra jelentkezni, a diplomások gyermekei az egyetemet részesítik előnyben. Mindazonáltal meglepő, hogy a szakmunkás szülők gyerekeinek majd fele, a szakközépiskolásokénak közel kétharmada egyetemre készül. A nem felekezeti iskolák tanulóival összehasonlítva ebben a vonatkozásban is jelentős különbség érzékelhető a felekezeti és a nem felekezeti iskolások között. A nem felekezeti iskolások körében összességében, valamint a csak általános iskolát végzett szülők gyerekeinek kivételével minden szülői csoportban mintegy 10–10%-kal kevesebben jelentkeznek egyetemre.

⁸ Az ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézetében 1998-ban végzett „A felsőfokú továbbtanulás tényezőiről” című kutatás adatainak felhasználásával. N= 61 190

2. tábla: Az egyetemre és a főiskolára készülők aránya a felsőfokon továbbtanulni szándékozók körében

A szülők iskolázottsága	Felekezeti gimnáziumok		Nem felekezeti gimnáziumok	
	Egyetem (N=936)	Főiskola (N=449)	Egyetem (N=9763)	Főiskola (N=6997)
Kvázi nyolc osztály	28,6	71,4	38,9	61,1
Kvázi szakmunkás	48,1	51,9	40,8	59,2
Kvázi szakközépiskolát	60,1	39,9	49,1	50,9
Kvázi gimnáziumot végzett	68,6	31,4	55,3	44,7
Kvázi diplomás	77,4	22,6	68,8	31,2
Összesen	67,6	32,4	58,3	41,7

Tehát a konkrét továbbtanulási irány kiválasztásában felfedezhető egy bizonyos kompenzáló hatás, amelynek működését a továbbtanulás szándékának vizsgálatakor is tapasztaltuk.

A családi háttér determináló hatását mérséklő kompenzációs jelenségek

A felekezeti gimnáziumok tanulóinak általában rendkívül magas és színvonalas felvételi tervei alapján felvetődik a kérdés, hogy ezek a továbbtanulási aspirációk nem a magasan kvalifikált szülői környezet hatásainak köszönhetőek-e. Ha a diplomás szülők iskolai környezetbeli aránya szerint külön csoportokra (diplomások 25% alatt, 25–50% között, 50% fölött) választjuk a megkérdezetteket, azt látjuk, hogy az alacsonyan iskolázott szülők gyerekeinek továbbtanulási hajlandósága a középső, heterogén csoportban a legkiemelkedőbb. A túlnyomóan alacsonyabb végzettségűektől származó közegben a főiskolai továbbtanulás a jellemző – még a kvázi diplomás szülők gyermekeinél is –, míg a közepesen iskolázott környezetben az alacsonyabb végzettségű szülők gyerekeinek továbbtanulási iránya terén húzó hatás érvényesül, ők is az egyetemet preferálják. Ezt a heterogén iskolai környezet kompenzáló hatásának tekinthetjük.

A gimnáziumokat a felvételi eredményességet jelző statisztikai adatok alapján két csoportba osztottam (50% alatti és feletti bejutási arány), ezzel az elemzésbe vonva egy kontextus változót, amely az egyes iskolák utóbbi öt év alatt a felsőoktatásba juttatott diákjainak – az érettségizőkhöz viszonyított – átlagos arányszáma alapján készült.⁹ A kapott adatok alapján úgy tűnik, a továbbtanulási szándékokat csak az alacsonyan iskolázott háttérű gyerekeknel befolyásolja ez a tényező, viszont a továbbtanulási irány megválasztására nagy hatással bír. Természetesen ez a kérdéskör szorosan összefügg azzal, hogy a különböző iskolázottságú rétegek milyen arányban jelennek meg az egyes iskolákban, a felvételi eredmények homogenizálódása mögött az iskolai közeg társadalmi homogenizálódása is áll.

A statisztikai adatok szerint az egyházi középiskolások körében a kollégisták aránya majdnem kétszer annyi (39,1%), mint az összes középiskolás között (20,8%).¹⁰ Ennek oka nyilván a ritkább felekezeti iskolahálózat. Emellett megfigyelhető, hogy a felekezeti középiskolák nevelési programjaiban erőteljes hangsúlyt kapnak a kollégiumok. A kollégista és a nem kollégista tanulók továbbtanulási terveinek összehasonlításakor az tapasztalható, hogy a kollégisták esetében a felsőfokú továbbtanulási szándék alakulása kisebb mértékben függ a szülők iskolai végzettségétől, mint a nem kollégisták körében. Ebből az iskolai nevelés kompenzáló

9 A gimnáziumok sorrendje 1995–1999. *Köznevelés*, 2000. 04. 28

10 Statisztikai tájékoztató. Középfokú oktatás 1998/99. Oktatási Minisztérium, Budapest, 1999.

hatására következethetünk. A konkrét továbbtanulási irányok közötti választáskor az alacsonyabb iskolázottságú családokból származó kollégisták jóval nagyobb arányban jelentkeznek a magasabb presztízzsel rendelkező felsőoktatásba, mint nem kollégista társaik. Úgy tűnik, hogy csak a legmagasabb végzettségű szülők gyermekeinek továbbtanulási szándékát nem erősíti tovább a kollégium.

3. tábla: A kollégisták és nem kollégisták továbbtanulási tervei

Szülők iskolázottsága	Kollégista (N=479)			Nem kollégista (N=894)		
	továbbtanul	egyetem	főiskola	továbbtanul	egyetem	főiskola
Kvázi 8 osztály	(77,8)	(42,9)	(57,1)	(63,6)	(14,3)	(85,7)
Kvázi szakmunkásképző	82,4	53,6	46,4	81,5	44,0	56,0
Kvázi szakközépiskola	88,4	70,2	29,8	83,1	54,0	46,0
Kvázi gimnázium	88,2	72,2	27,8	82,9	66,3	33,8
Kvázi diplomás	87,9	75,9	24,1	89,7	78,0	22,0
Összesen	87,0	69,8	30,2	85,5	65,3	34,7
N=	417	291	126	764	499	265

A családi és a saját vallásgyakorlat intenzitásának hatását egy-egy – több változó alapján összeállított – index értékei mentén kettéosztott alminták segítségével vizsgáltam. Az egyetem mint továbbtanulási cél kiválasztása tekintetében minden iskolázottsági csoportra érvényes eltérés figyelhető meg a komolyabb családi és egyéni vallásgyakorlattal rendelkezők körében a szórványosabb vallásgyakorlattal rendelkezőkhöz képest. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy a komolyabb vallásgyakorló közegekből származók továbbtanulási szándéka határozottabb a többiekénél. Tehát a vallás célra orientáló funkciójával módosítja a reprodukció törvényszerűségét. Emellett az intenzív vallásgyakorlat nemcsak a célirányosság közvetítésével hat a továbbtanulási tervekre, hanem még talán azáltal is, hogy a vallásukat komolyan gyakorló családok a vallásos gyülekezet többé-kevésbé szoros, de mindenképpen heterogén társadalmi összetételű közösségébe tartoznak, ahol az alacsonyabb iskolai végzettségű tagok számára könnyen referenciaporttá válhatnak a vallási közösség tanultabb rétegei.

Összegzés

A felekezeti középiskolások felsőfokú továbbtanulási terveinek megléte valamint milyensége tükrözi a kulturális egyenlőtlenségek újratermelődésének mechanizmusát. Az adatok azonban nem csupán a továbbtanulási tervekben megnyilvánuló reprodukcióról, hanem annak kisebb-nagyobb mértékű mérséklődéséről is tanúskodtak oly módon, hogy néhány tényező hatására az alacsonyabb végzettségű szülőktől származó diákok körében magasabb továbbtanulási hajlandóságot tapasztalunk. A heterogén iskolai-társadalmi környezetben tanuló diákoknál ilyen tényezőként működik az iskolai közeg. Hasonlóképpen jelentkezik a felvételi eredmények kompenzáló hatása. Jelentős kompenzáló hatása van a vallás célra orientáló és a vallási közösség nivelláló funkciójának. A legerőteljesebben a kollégium – s az e mögött sejtethető sajátos pedagógiai környezet módosítja a származás által determinált továbbtanulási terveket.

Míndezek alapján elmondható, hogy a felekezeti gimnáziumok speciális szelekció eredményeképpen kiválógotódott diákjai körében több tényező együttes hatására enyhülnek az oktatási esélyek kibékíthetetlen egyenlőtlenségei.

Pusztai Gabriella